

**Jerzy Kolendo (ed.), Violeta Božilova, Leszek Mrozewicz,
INSCRIPTIONS LATINES DE NOVAE,
Adam Mickiewicz University Press,
Poznan, 1992, 147 pp +4 planșe**

Cartea pe care o prezentăm conține textele inscripțiilor descoperite la Novae de către o echipă polono-bulgară (Universitățile din Varșovia și Poznan în colaborare cu Academia bulgară de Științe și Muzeul din Svištov).

Novae era situat pe Dunărea inferioară, la 4 km est de actualul Svištov, în amonte de Prista și Transmarisca, în aval de Oescus, constituind un important punct strategic: a fost sediul legiunii I Italica. Fondat la mijlocul secolului I (sub Claudius), Novae este castrul acestei legiuni din anul 69. Viața civilă s-a dezvoltat pe fondul existenței castrului, iar inscripțiile publicate în acest volum reprezintă mărturii atât ale unei vieți civile provinciale, cât și ale prezenței active a militarilor în zonă.

După cum aflăm din *Prefață* (semnată de Maria Čičikova și Alexandra Dimitrova-Milčeva, din partea bulgară, și Ludwika Press împreună cu Ștefan Parnicki-Pudelko, din partea poloneză), săpăturile propriu-zise au început la Novae în 1960. De atunci a existat colaborarea polono-bulgară: o expediție a Universității din Varșovia, cu colaboratori ai Universității din Poznan, condusă de Karl Majewski, a conlucrat cu o echipă a Academiei Bulgare de Științe, condusă de Dimităr P. Dimitrov. Din 1970, Universitatea din Poznan își formează propria expediție, condusă de St. Parnicki-Pudelko. La conducerea echipei bulgare s-au succedat Maria Čičikova, apoi Alexandra Dimitrova-Milčeva, iar la cea a Universității din Varșovia a venit Ludwika Press. Tot în *Prefață*, sunt relatate sumar rezultatele săpăturilor arheologice: o incintă cuprinzând o suprafață destul de mare (30 ha), în care este castrul, nu departe de o așezare tracă, iar *extra muros* – o locuință de mari dimensiuni cu plan peristil și un sanctuar mithriac. Totodată, au fost scoase la iveală 4 basilici și un mare edificiu cu portic.

Volumul cuprinde, așa cum se afirmă în *Introducere*, 118 inscripții (toate lithice) degajate în timpul săpăturilor până în 1989 sau situate în apropiere de Novae și recuperate de arheologi. Surprinde în mod plăcut numărul mare de texte inedite (45 – deci circa 38% din total), lucrarea fiind cu atât mai interesantă prin noutățile publicate.

Inscripțiile sunt grupate astfel: inscripții cu caracter religios, dedicații imperiale, inscripții senatoriale, o bornă de frontieră și o bonă militară, inscripții funerare, alte inscripții și fragmente epigrafice. Se impun câteva texte asupra cărora merită să stăruim.

La nr. 2 este menționat cultul lui Bonus Eventus, personificare a fericirii, cult destul de răspândit în Moesia Inferior și la Novae, așa cum o dovedește inscripția nr. 3. Reprezentarea lui Bonus Eventus pe monedele orașelor trebuie privită cu mai multă atenție, dat fiind faptul că și el este un zeu al norocului, ca și Felicitas sau Fortuna. La nr. 6 este reluată interpretarea Mariei Čičikova apărută în volumul *In memoriam Constantini Daicoviciu* (Cluj, 1974, p. 65-72): este vorba despre un tribun al legiunii I Italica, M. Ulpius Peregrinus, originar din Napoca (Napuca în text). Prezența la

Novae a lui M. Ulpius Peregrinus (ai cărui strămoși au obținut dreptul de cetățenie sub Traian) adaugă un nou element privind integrarea, și din punct de vedere militar, a Daciei în Imperiul Roman. Mai menționăm inscripția nr. 12, care atestă prezența unor *consacrani Iovianorum*, adică a unui colegiu religios al lui Iupiter. La nr. 14, se impune o observație: autorul (J. Kolendo) sugerează că titulatura imperială (la genitiv Antonini Pii Felicis Aug.) nu poate aparține decât împăraților Commodus, Caracalla sau Elagabal (titlu de Pius Felix fiind cel care apare numai la acești împărați). De remarcat că titlul de Pius Felix apare și la Severus Alexander, însă cu prefixul *Dominus noster*, deși în aceeași inscripție Iulia Mamaea este numită *Mater Augusti* (Intercisa, CIL III 10301=3327). Având însă în vedere divinitatea căreia îi este dedicat textul inscripției cu nr. 14 de la Novae (Iupiter Dolichenus, transcris aici Iupiter Dolichenus) și răspândirea cultului ei în provinciile dunărene, mai cu seamă în timpul Severilor (vezi P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthese*, Paris, 1960, p. 25-27), putem afirma că inscripția în cauză se datează în timpul unuia din Severi: Caracalla sau Elagabal. De aceea, luând în considerare frecvența inscripțiilor cu asemenea titlaturi dedicate lui Caracalla (dintre care în una, la Scupi, principele apare cu titlul de *Antonius Pius Aug.*, textul fiindu-i dedicat lui Iupiter Optimus Maximus Dolichenus – vezi L. Zotovič, *Études préliminaires aux religions orientales*, Leiden, VII, p. 76, nr. 18), înclinăm să-l considerăm pe acest împărat ca fiind cel în onoarea căruia se ridică inscripția.

La nr. 18, este de remarcat *cognomen*-ul trac al lui M. Valerius Mucacensus, tatăl dedicantului M. Valerius Flavianus. Inscripția nr. 20, inedită, fragment al unei plăci votive închinată lui Mithra, necesită de asemenea alte observații. Între CA și TRAL, pe aceeași linie, așa cum observă și V. Božilova, există un spațiu, de aceea întregirea de Mucacensis ni se pare puțin forțată. În plus, între TRAL și V există, de asemenea, un spațiu gol, ceea ce ne face să presupunem că V ar fi făcut parte dintr-un alt cuvânt. Pentru nr. 21, personal înclinăm să credem că monumentul a fost închinat Nimfelor și întregirea ar fi *Nymphis(s)*. De altfel, această posibilitate nu este exclusă nici de L. Mrozewicz. Divinități interesante, care mai apar în textele de la Novae, sunt *Quadri-viae* (cele 4 zeități ale unei intersecții rutiere – inscripțiile nr. 22, 23), *Urbs Roma Aeterna* (legată de cultul imperial – nr. 26), Dea Sancta Placida (echivalenta Hecatei – nr. 29). Merită menționată și inscripția nr. 33, dedicată lui Nerva sau Traian, textul cel mai vechi de care se leagă fondarea unui edificiu monumental de piatră la Novae. Inscripția nr. 42 îl atestă pe procuratorul Moesiei Inferior, C. Titius Similis, a cărui carieră este cunoscută dintr-un text de la Augusta Emerita (CIL III 484). Informații prețioase despre un anonim de rang senatorial din timpul domniei lui Gordianus, personaj ce a fost proconsul al Siciliei, ni le oferă inscripția nr. 47. Inscripția nr. 52 este prima bornă miliară în zona Dunării la vest de Sexaginta Prista. Este interesant de observat tot în același text *cognomen*-ul Decebalus purtat de un veteran al legiunii I Italica. Există și două inscripții cu caracter creștin (nr. 68 și 72). La nr. 68 se remarcă forma genitivului târnscrisă pe piatră (*fons vite*).

În ansamblu, inscripțiile de la Novae publicate în acest volum oferă importante informații de ordin prosopografic (despre trei *legati Augusti* ai Moesiei Inferior, șase *legati ai legio I Italica*, patru cavaleri etc.). Pe bună dreptate, este respinsă ipoteza lui

A. von Domaszewski conform căreia data de înființare a legiunii staționate la Novae ar fi fost 20 septembrie. Afirmatia savantului german se baza pe o inscripție ridicată de un primus pilus exact în acea zi. Două texte analoge de la Novae (nr. 13 și nr. 27), fără mențiunea unei date, dedicate tot de câte un *primus pilus*, infirmă supoziția lui von Domaszewski.

Un alt aspect important, după opinia noastră, îl reprezintă dedicațiile religioase, care contribuie la formarea unei imagini de ansamblu asupra vieții spirituale de la Novae. Exista, așa cum am remarcat, un puternic colegiu al lui Iupiter (*consacrani Iovianorum* – nr. 12). De altfel, din 32 de texte cu caracter religios, Iupiter Optimus Maximus este, din punct de vedere cantitativ, cel mai bine reprezentat (3 inscripții). O importanță deosebită o aveau divinitățile vindecătoare (Hygia – două atestări, Bonus Eventus – două atestări, Quadriviae – două atestări). Nu lipsesc divinitățile orientale (Mithra, Iupiter Dolichenus sau Isis), precum nici cele de origine norico-panonică (Iupiter Depulsor – nr. 13).

Volumul apărut la Poznań reprezintă concretizarea eforturilor epigrafiștilor polonezi și bulgari de a restitui o parte din viața civilă și militară a cetății Novae. Inscriptiile sunt publicate cu multă acuratețe (descrierea amănunțită a monumentului, restituirea propusă, completată de ample comentarii etc.). Fiecare text este însoțit de o ilustrație excelentă. Calitatea grafică a volumului este completată de cele 4 planșe de la sfârșit. Index-ul este alcătuit după tipicul general al unui corpus de inscripții, iar în final, tabelul de concordanțe reprezintă un prețios instrument de lucru pentru specialiști.

Inscriptions latines de Novae constituie un pas important în publicarea materialului epigrafic de la sud de Dunăre și oferă noi și importante date despre istoria localității și provinciei Moesia Inferior. Dat fiind faptul că istoria acestei provincii ne interesează în mod direct, așa cum o arată și legăturile menționate în diferite inscripții, cercetătorii vor găsi un material de studiu deosebit de util.

Lucrețiu MIHĂILESCU-BÎRLIBA

**Viorel M. Butnaru (coord.),
TEZAURE DIN MUZEELE ORAȘULUI CHIȘINĂU,
SEC. XVI-XVIII,
Editura Universitas, Chișinău, 1994, 230 p., 36 planșe**

Lucrarea se înscrie pe linia tradiției de publicare a izvoarelor numismatice ale istoriei românilor și constituie rezultatul unei îndelungate și rodnice colaborări între specialiștii unor instituții academice din Iași (Viorel M. Butnaru – *Cuvânt înainte, monede europene și indice*); București (Eugen Nicolae – *Monede otomane*) și Chișinău (Ana Boldureanu – *m.o. Vera Paiul, Ana Niculiță și Raisa Tabuică – Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare*).

În *Cuvântul înainte* se argumentează de ce autorii au valorificat într-o manieră accesibilă și exactă un lot important de tezaure acumulate în sec. al XVI-XVIII-lea